

Зоологія

УДК 598.244.2

ЧОРНИЙ ЛЕЛЕКА *CICONIA NIGRA* L. В ЗАХІДНОМУ ПОЛІССІ

О. Панчук, В. Серебряков

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, Київ 01601, Україна
e-mail: ciconia@ukr.net

Зареєстровано 86 гнізд і 30–33 передбачуваних місця гніздування чорних лелек *Ciconia nigra* L. у Західному Поліссі: Житомирській, Рівненській та Волинській областях. Дані були зібрані авторами під час власних польових досліджень. Також дані були отримані під час проведення у 2008–2009 рр. всеукраїнського обліку чорного лелеки. Облік проведений методом анкетування й організований кафедрою зоології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджено деякі аспекти гніздової біології та терміни міграцій виду в даному регіоні.

Ключові слова: чорний лелека, чисельність, гніздова біологія, міграція, Західне Полісся.

Чорний лелека (*Ciconia nigra* L.) – рідкісний птах, що занесений до Червоної книги України [8]. Охороняється Бернською, Боннською та Вашингтонською конвенціями.

Сучасний гніздовий ареал чорного лелеки на території України охоплює лісову зону, яка лежить на півночі країни, та Карпатський регіон – на заході. Найбільша чисельність цього виду в Житомирській, Рівненській та Волинській обл. [3]. Тому в даній статті нами був зібраний матеріал про місцезнаходження гнізд, дати прильоту і відльоту, а також деякі матеріали про гніздову біологію чорних лелек із трьох областей Західного Полісся.

З кожним роком антропогенне навантаження на природне середовище зростає. А оскільки цей вид є його індикатором, ми вважаємо, що накопичення інформації про зміни чисельності та їхні причини, зміни в поведінці птахів і в гніздовій біології є необхідним при розробці заходів охорони чорних лелек. Ці матеріали потрібні для обґрунтування при створенні нових заповідних територій. Останній всеукраїнський облік чорних лелек проходив у 1990–1991 рр. [3], тому матеріали про сучасну чисельність і поширення чорного лелеки є дуже актуальними. Також, при порівнянні місцезнаходження гнізд, виявлених нами, з даними інших дослідників, можна отримати більш повну картину стану популяції виду в Україні. Ще дані необхідні для порівняння при проведенні подальших обліків.

Для написання цієї роботи були використані матеріали власних польових спостережень з 2003 по 2010 рр. Під час експедицій у 2009 р. збиралися дані про місця гніздування та спостереження чорних лелек від працівників лісогосподарських, мисливських підприємств і місцевого населення. Також використані усні повідомлення орнітологів кафедри зоології Київського національного університету (КНУ) імені Тараса Шевченка та інших вузів.

Нами був широко застосований метод анкетування у кілька способів. Він уже багаторазово використовувався в попередніх обліках для встановлення чисельності *C. nigra* [1, 3, 6, 10].

У 2008 р. Товариством охорони та вивчення птахів України (ТОВПУ) і кафедрою зоології КНУ імені Тараса Шевченка було проведено черговий облік чорного лелеки в Україні. Наше дослідження мало на меті встановити шляхом анкетування сучасний стан чисельності та межі ареалу чорного лелеки в державі. Нами було розіслано близько 208

анкет у регіон Західного Полісся. В анкетах було прохання вказати відомі місця гніздування та спостереження чорних лелек. Отримувачами були лісові господарства, райдержадміністрації та члени ТОВПУ, серед яких учителі, цілі учнівські класи та гуртки, природолюби, професійні орнітологи, краєзнавці тощо. Отримано 26 листів із позитивними відповідями, повернення становить 12,5%, що є досить низьким показником [1]. У багатьох листах було по кілька анкет від різних респондентів.

Щоб збільшити відсоток повернення анкет, нами у 2009 р. було надіслано звернення до Державного управління лісовими та мисливськими господарствами з проханням ще раз розіслати по підпорядкованих йому підприємствах анкету обліку чорного лелеки. Внаслідок цього було отримано лише 3 відповіді з даного регіону.

Гнізда, для яких було вказано точне місцезнаходження, занесені до таблиць 1–3. Найбільше місць гніздування чорного лелеки виявлено працівниками лісових господарств – 63,5%. Значний відсоток місцезнаходжень гнізд – 29,5% – надійшов від учителів і учнів, на відміну від подібних обліків [6]. У листах від райдержадміністрацій було зазначено лише 7% гніздівель. Тому при організації обліку *C. nigra* анкети необхідно надсилати безпосередньо лісовим господарствам і школам. А на територіях, з яких не отримано відповідей, треба організовувати експедиції для польових досліджень і безпосереднього спілкування з працівниками лісових господарств, тому що більшість підприємств просто ігнорує надіслані звернення.

Також у статті були використані дані фенологічних спостережень (з 1991 по 2010 рр.), які щороку проводяться широкою мережею членів ТОВПУ з усієї України і надсилаються у вигляді анкет.

З Житомирської обл. під час обліку в 2008–2009 рр. надійшло тільки 4 анкети. Але кількість гнізд чорних лелек, які вказані в них, була найбільшою з трьох областей Західного Полісся і становила 40. До табл. 1 внесені анкетні дані з Червоноармійського р-ну, Словечанського й Олевського лісових господарств. З Новоград-Волинського лісгоспу надійшла анкета, де було зареєстровано 15 місць гніздування станом на 15 липня 2008 р. Для перевірки цих даних нами у травні 2009 р. було здійснено експедицію в це господарство. З'ясовано, що частина цих гнізд із різних причин була зруйнована або покинута птахами. З них залишилося тільки 9, які внесені до таблиці. Крім того, в цьому господарстві було зареєстровано 8 передбачуваних місць гніздування: по 2 – в Малоцвілянському, Курчицькому та Пищівському лісництвах (л-вах); по 1 – в Пилиповицькому та Яруньському л-вах.

Також у травні 2009 р. були проведені дослідження в Городницькому лісгоспі, де виявлено 3 жилих гнізда (табл. 1) і 5 передбачуваних місць гніздування *C. nigra*: 2 – в Кленівському л-ві; по 1 – в Держинському, Городницькому та Броницькому л-вах.

Гніздо чорного лелеки у 29 виділі (вид.) 3 кварталу (кв.) Білківського л-ва Радомишльського лісгоспу (табл. 1) розміщене на двох гілках біля стовбура висохлого дуба на висоті 16–18 м (показане А. Плигою). Дерево стоїть у старій дубовій ділянці. Поруч заболочена вільхова ділянка. Гніздо розташоване біля міжквартильної просіки, з якої гарний підліт до нього. До луки р. Тетерів близько 1 км. Гніздо відоме з 2006 р. і щороку було зайняте чорними лелеками. Ми відвідували його 03.05.09 р. та 05.05.10 р. В обох випадках на ньому сидів птах. Отже, насиджування яєць відбувається вже на початку травня.

Під час польових досліджень 2003–2010 рр. автори статті спостерігали чорних лелек у нижченаведених районах. У Баранівському р-ні 1 чорного лелеку спостерігали 05.06.04 р. в ботанічному заказнику “Вересна” (53 кв. Яруньського л-ва) та близько 40 птахів 14.04.07 р. на полі біля с. Радуліно. У Житомирському р-ні чорних лелек

Таблиця 1

Місцезнаходження гнізд чорних лелек у Житомирській обл. в 2009 р.

№	Місцезнаходження гнізда	Вид дерева	Висота розміщення, м	Спостерігач
Новоград-Волинський р-н (власні дослідження)				
1	Новоград-Волинський лісгосп (НВЛ), Новоград-Волинське л-во, кв. 23	дуб	8	О.С. Панчук
2	НВЛ, Новоград-Волинське л-во, кв. 34, вид. 10	дуб	10	О.С. Панчук
3	НВЛ, Новоград-Волинське л-во, кв. 65	дуб	13	О.С. Панчук
4	НВЛ, Новоград-Волинське л-во, кв. 83	дуб	19	О.С. Панчук
5	НВЛ, Малоцвілянське л-во, кв. 13, вид. 6	дуб	15	О.С. Панчук
6	НВЛ, Малоцвілянське л-во, кв. 38, вид. 10	дуб	10	О.С. Панчук
7	НВЛ, Пилиповицьке л-во, кв. 26	дуб		О.С. Панчук
8	НВЛ, Пилиповицьке л-во, кв. 55, вид. 14	дуб		О.С. Панчук
9	НВЛ, Пищівське л-во, кв. 43, вид. 13	дуб	13	О.С. Панчук
10	Городницький лісгосп (ГЛ), Липинське л-во, кв. 27	дуб	12	О.С. Панчук
11	ГЛ, Липинське л-во, кв. 49, вид. 24	дуб	8	О.С. Панчук
12	ГЛ, Червоновільське л-во, кв. 11	дуб	10	О.С. Панчук
Радомишльський р-н (власні дослідження)				
13	Радомишльський лісгосп, Білківське л-во, кв. 3, вид. 29	дуб	17	О.С. Панчук
Овруцький р-н (анкетні дані)				
14	Словечанський лісгосп (СЛ), Велідницьке л-во, кв. 26			В.М. Невмержицький
15	СЛ, Велідницьке л-во, кв. 43			В.М. Невмержицький
16	СЛ, Городецьке л-во, кв. 4			В.М. Невмержицький
17	СЛ, Кованське л-во кв. 39			В.М. Невмержицький
18	СЛ, Листвинське л-во, кв. 19			В.М. Невмержицький
19	СЛ, Листвинське л-во, кв. 44			В.М. Невмержицький
20	СЛ, Можарівське л-во, кв. 27			В.М. Невмержицький
21	СЛ, Нагорянське л-во, кв. 9			В.М. Невмержицький
22	СЛ, Сирницьке л-во, кв. 29			В.М. Невмержицький
23	СЛ, Сирницьке л-во, кв. 35			В.М. Невмержицький
Олевський р-н (анкетні дані)				
24	Олевський лісгосп (ОЛ), Журжевицьке л-во, кв. 7, вид. 12			С.Д. Гулько
25	ОЛ, Журжевицьке л-во, кв. 47, вид. 4			С.Д. Гулько
26	ОЛ, Журжевицьке л-во, кв. 49, вид. 14			С.Д. Гулько
27	ОЛ, Кам'янське л-во, кв. 2, вид. 29			С.Д. Гулько
28	ОЛ, Кам'янське л-во, кв. 6, вид. 23			С.Д. Гулько
29	ОЛ, Кам'янське л-во, кв. 22, вид. 2			С.Д. Гулько
30	ОЛ, Кам'янське л-во, кв. 70, вид. 4			С.Д. Гулько
31	ОЛ, Кам'янське л-во, кв. 81, вид. 4			С.Д. Гулько
32	ОЛ, Руднянське л-во, кв. 13, вид. 16			С.Д. Гулько
33	ОЛ, Руднянське л-во, кв. 13, вид. 24			С.Д. Гулько
34	ОЛ, Руднянське л-во, кв. 15, вид. 14			С.Д. Гулько
35	ОЛ, Руднянське л-во, кв. 80, вид. 35			С.Д. Гулько
36	Олевський лісгосп АПК, Сущанське л-во, кв. 16, вид. 8			С.Д. Гулько
Червоноармійський р-н (анкетні дані)				
37	Новозаводське л-во, біля с. Новий Завод	дуб	12	Ю.Т. Ляшенко
38	Новозаводське л-во, біля с. Новий Завод	дуб	18	Ю.Т. Ляшенко

відмічали: 15.06.04 р. – 1 ос. на березі р. Лісова неподалік від с. Богданівка; 05.06 р. – 1 птах над р. Тетерів біля с. Перлявка; 06.04.07 р. – два лелеки кружляли над р. Гнилоп'ять на Житомирському полігоні, полетіли на північ у напрямку лісового масиву Корабельного л-ва, де у них гніздо; 11.04.07 р. – над р. Віва та дачними ділянками

біля с. Березівка кружляв лелека, тут його бачили і в 2006 р.; 09.05.07 р. – 1 ос. на березі р. Коша біля с. Дениші в Тригірському л-ві; 24.05.07 р. та 07.06.07 р. – по 1 лелеці на березі р. Гнилоп'ять на Житомирському полігоні недалеко від с. Перлявка. Цікавий випадок ми спостерігали на околиці с. Глибочиця, що межує з м. Житомир, 15.09.09 р.: молодий чорний лелека сидів на даху недобудованого приватного будинку, не лякаючись людей, не менше 1 год, а потім спокійно підвівся та полетів. 12.08.03 р. – 1 птах у лісовому заказнику “Туганівський” в Новоград-Волинському р-ні. 18.04.10 р. – 1 ос. в польоті у Поліському заповіднику біля с. Селезівка. За словами одного з працівників лісової охорони заповідника в його обході в 2009 р. було 4 заселених гнізда чорних лелек. Усі на соснах, 3 з них розміщені на бортях. У Радомишльському р-ні лелека літав над лукою біля с. Межирічка 08.05.06 р. У цьому ж р-ні спостерігали: 08.07 р. – біля с. Березці 20 чорних і приблизно 500 білих лелек; 02.05.09 р. – 1 ос. в польоті над риборозплідним ставком у с. Хомівка та ще 1 ос. над с. Кримок; 03.05.09 р. – 1 птах над риборозплідним ставком біля с. Кримок. 2 чорних лелеки пролітало над лісом 04.04.08 р. біля с. Залужне в Романівському р-ні, 17.04.09 р. там само пролітав 1 лелека. На полі біля с. Курне Червоноармійського р-ну було відмічено 2 лелек 25.04.06 р. та 06.08 р.

На лівому березі р. Гуйва в околицях м. Житомира протягом гніздового періоду в 2008–2009 рр. зустрічали поодиноких чорних лелек (усне повідомлення Р. Коломійця). 10.05.08 р. – один лелека на лісових ставках біля с. Туровець Житомирського р-ну (усне повідомлення П.М. Прокопенка та С.П. Трофимчука). В Малинському р-ні бачили 1 особину біля смт Гранітне у квітні 2009 р. та на р. Ірша біля с. Українка 04.05.10 р. (усне повідомлення І.В. Давиденка). На північ від м. Романова біля урочища (ур.) “Романівська дача” в гніздовий період 2007–2010 рр. постійно спостерігали чорних лелек (усне повідомлення Ю.М. Бондарчука).

Також із анкет були отримані нижченаведені дані про передбачувані місця гніздування. В Олевському л-ві Олевського р-ну весь гніздовий період 2009 р. спостерігали чорних лелек на полі в кв. 72 і на каналі в кв. 74. Близько 1000 *Ciconia ciconia* та близько 100 *C. nigra* зібралися на полі під час відльоту о 7 год. ранку 14.09.04 р. біля кв. 72 цього ж л-ва. Відлетіли близько 13 год (С.Д. Гулько). На території Новозаводського л-ва Червоноармійського р-ну в 2004 та 2008 рр. гніздилося 4 пари чорних лелек. У цьому ж л-ві весняний приліт відзначено 25.03.08 р.; відліт – з 8 по 15 серпня 2007 р. зібралось до 15 особин (Ю.Т. Ляшенко). Поодиноких лелек спостерігали 2004 р. у гніздовий період в лісах поблизу с. Іванкова Черняхівського р-ну.

Весняний приліт відбувається в кінці березня – на початку травня: 15.04.91 р. – 1 ос. біля с. Верби Ємільчинського р-ну (Є.Й. Коржовський); 02.04.98 р. – п'ять лелек біля с. Кам'яний Брід Коростишівського р-ну (П.В. Захарчук); 05.04.98 р. – 1 птах біля с. Липники Лугинського р-ну (І.М. Хоптинець); квітень 2005 р. – 4 особини (ос.) біля с. Стрижівка Коростишівського р-ну (І.Т. Шугайло); 31.03.06 р. – 1 чорний лелека на луці на східній околиці м. Баранівка (Баранівська гімназія).

Проаналізувавши ці дані, можна ще виділити 17–20 передбачуваних місць гніздування. Отже, на території Житомирської обл. гніздиться не менше 68–71 пари чорних лелек. Звичайно ж, ця кількість заменшена як мінімум удвічі, тому що більша частина області залишилася недослідженою. Але навіть ця цифра свідчить про зростання чисельності чорного лелеки *C. nigra* в області порівняно з попередніми обліками: в 1990–91 рр. – 42 пари [3], в 97 р. – 63 пари [7].

З Рівненської обл. у 2008–09 рр. надійшло 14 листів з реєстрацією 24 гнізд чорних лелек (табл. 2).

З анкет були отримані нижченаведені дані. На луці р. Случ біля с. Тишиця Березнівського р-ну чорних лелек спостерігали 08.10.07 р., 27.10.07 р. (відліт), 15.04.08 р. (приліт), 26.04.08 р. і у травні 2008 р. (Ю.В. Федорова, Ю.С. Коваль). У 2008 р. в Костопільському р-ні біля с. Малий Стидин лелек відзначали: 17.04 (перша зустріч), 28.04, 29.04, 03.05, 10.05, 27.08 (остання зустріч). Восени 2007 р. в цьому ж місці спостерігали зграю з 23 особин. В Сарненському р-ні цей вид зустрічався в гніздовий період 2007 р. біля с. Вири (І.О. Сальза) та с. Мар'янівка (Г.О. Гомонець). Біля с. Катеринівка (О.О. Концемал) птахів зустрічали: 1-2.04.07 р. (приліт), весь гніздовий період 2007 р., 15.10.07 р. (відліт). Біля с. Немовичі лелек спостерігали 28.04.07 р. та 17.07.2007 р. (М.С. Мичка, А.М. Колядко). 04.08 р. чорних лелек бачили біля с. Люхча (А.В. Новак). В Сарненському лісгоспі лелек бачили: 2006 р. в кв. 58 Немовицького л-ва (В.В. Глодовський) та 2005 р. в Страшівському л-ві (І.О. Корінець).

Приліт чорних лелек у Рівненській обл. відбувається: 12.04.91 р. – 1 ос. біля с. Новоукраїнка та с. Мальоване Млинівського р-ну (В.О. Новак); 08.04.91 р. – 1 птах літав на узліссі біля с. Малий Мидськ Костопільського р-ну, там же бачили 1 ос. – 05.05.91 р. та 2 ос. – 12.05.91 р.; 30.03.93 р. – 1 лелека біля с. Мала Любаша Костопільського р-ну, там же 1 ос. – 10.05.95 р. (О. Івашинюта, Н.В. Савчук); 08.05.99 р. – чорний лелека на болоті р. Пляшечки в с. Довгалівка Радивилівського р-ну (В.І. Тарнавська); 20.04.03 р. – 1 ос. біля с. Кутянка Острозького р-ну (А.Ф. Лопаський); 06.04.04 р. – приліт пари чорних лелек до місця гніздування біля с. Трипутня Дубровицького р-ну; 25.03.05 р. – 1 птах біля с. Більська Воля Володимирецького р-ну, де лелеки гніздяться (Я.С. Кречик). Біля с. Сварицевичі Дубровицького р-ну приліт лелек – 22.03.08 р. (Г.К. Крупко). В Сарненському лісгоспі були зареєстровані дати прильоту чорних лелек: 02.04.08 р. – Немовицьке л-во (Л.А. Малаш); 14.04.08 р. – Карпилівське л-во (В.М. Власюк); 10.04.08 р. – Тинненське л-во (С.Ю. Мисько); 15.04.2008 р. – Руднянське л-во (Ю.В. Горанський).

Осінній відліт: 10.09.97 р. – вранці у лісі відзначено 14 чорних лелек біля с. Кутянка Острозького р-ну, там же 25-26.08.03 р. – 1 ос. (А.Ф. Лопаський); 28.08.08 р. – біля с. Сварицевичі Дубровицького р-ну (Г.К. Крупко).

З вищезгаданих даних (за 6 останніх років) ще можна виділити 5 передбачуваних місць гніздування чорного лелеки, де птахів бачили у гніздовий період. Отже, обліковано 29 місць гніздування в Рівненській області. Це дуже мало інформації, адже в 2007 р. львівськими орнітологами А.А. Бокотеем та Н.В. Дзюбенко були проведені польові дослідження у Рівненській обл. Під час них було зареєстровано 86 гнізд і 54 гніздові території чорного лелеки. Це доводить зростання чисельності цього виду в області [5]. Можливо, дані, отримані нами, доповнять дані, отримані нашими колегами, та виявлять місця гніздування, що не були встановлені ними.

Під час обліку *C. nigra* в 2008–2009 рр. з Волинської обл. надійшло 11 листів, у яких було точно вказано 24 гнізда (табл. 3). Особливо добре досліджений Маневицький р-н, де зареєстровано 14 гнізд.

Крім того, з анкет були отримані дані про передбачувані місця гніздування та зустрічі чорних лелек у гніздовий період. В Бережницькому л-ві Городоцького лісгоспу гніздиться 3–4 пари *C. nigra* (А.О. Скулінець), а в Розничівському л-ві Маневицького лісгоспу – 3–5 пар (Ю.О. Наглюк). Біля м. Ковеля бачили лелек у гніздовий період 2008 р., майже щоденно 04.09 р. біля лісового масиву на захід від цього ж міста (А.П. Сулік). Біля с. Цир Любешівського р-ну гніздиться 2 пари, їх часто спостерігали у 2008 р. на с/г полях поблизу села, на ставках, болотах, в ур. “Чіргіж” і “Кримнянове” (Н.І. Ількович).

Таблиця 2

Місцезнаходження гнізд чорних лелек у Рівненській обл. в 2008 р. (анкетні дані)

№	Місцезнаходження гнізда	Вид дерева	Висота розміщення, м	Спостерігач
Березнівський р-н				
1	Соснівський лісгосп (СосЛ), Яцьковицьке л-во, кв. 3			І.М. Беченар
2	СосЛ, Яцьковицьке л-во, кв. 32			І.М. Беченар
3	СосЛ, Яцьковицьке л-во, кв. 33			І.М. Беченар
4	СосЛ, Ліствинське л-во, кв. 44			І.М. Беченар
5	Біля с. Поліське	сосна		О.Ю. Миронець
Володимирецький р-н				
6	Володимирецький лісгосп (ВолЛ), Хіноцьке л-во, кв. 25		7	В.Д. Довжик
7	ВолЛ, Хіноцьке л-во, кв. 37		7	В.Д. Довжик
8	Трипутнянське л-во, кв. 25		6	В.Д. Довжик
Дубровицький р-н				
9	Дубровицький лісгосп (ДубЛ), Сварицевицьке л-во, кв. 39	дуб	8	Г.К. Крупко
10	ДубЛ, Сварицевицьке л-во, кв. 16	вільха	12	Г.К. Крупко
11	ДубЛ, Сварицевицьке л-во, кв. 13	вільха	10	Г.К. Крупко
12	Висоцький лісгосп (ВисЛ), Миляцьке л-во, кв. 2, вид. 26	дуб	13	В.М. Томілович
13	ВисЛ, Миляцьке л-во, кв. 24, вид. 25	сосна	14	В.М. Томілович
14	ВисЛ, Жаденське л-во, кв. 39, вид. 25	сосна	6	В.Н. Левкович
15	ВисЛ, Жаденське л-во, кв. 34, вид. 21	вільха	7	В.Н. Левкович
Костопільський р-н				
16	Костопільський лісгосп, Костопільське л-во, біля с. Борщівка		4	В.О.Власюк
Сарненський р-н				
17	Сарненський лісгосп (СарЛ), Немовицьке л-во, кв. 86	дуб	10	Л.А. Малаш
18	СарЛ, Кричильське л-во, кв. 27, вид. 29	сосна	18	В.П. Клевака
19	СарЛ, Кричильське л-во, кв. 77, вид. 12	осика	20	В.П. Клевака
20	СарЛ, Карпилівське л-во, кв. 78, вид. 23	дуб	8	В.М. Власюк
21	СарЛ, Карпилівське л-во, кв. 80, вид. 16	сосна	7	В.М. Власюк
22	СарЛ, Тинненське л-во, кв. 58, вид. 9	дуб	15	С.Ю. Мисько
23	СарЛ, Руднянське л-во, кв. 64, вид. 2	сосна	20	Ю.В. Горанський
24	СарЛ, Костянтинівське л-во кв. 27 вид.15	дуб	14	П.І. Момоток

Не менше 6 пар гніздиться в лісовому масиві на північ від сіл Ветли та Мукошин Любешицького р-ну до кордону з Білоруссю, у 2008 р. їх бачили на болотах, озерах Рогізне, Тучне, Луке та Плотичне, меліоративних каналах (А.С. Ткачук). У гніздовий період 20-08 р. чорні лелеки траплялися в ур. "Котове" Буцинського лісництва Старовижівського р-ну (Л.В. Чапко). На початку червня 2007 р. бачили 1 птаха біля с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну (усне повідомлення Ю.М. Бондарчука). У 2004 р. членами ТОВПУ були відзначені гнізда чорних лелек: 2 – в околицях с. Поворськ та 1 – біля с. Старі Кошари Ковельського р-ну, 2 – в межах сільради с. Гайки та 1 – біля с. Дольськ Турійського р-ну, 2 – біля с. Пулемець та 2 – біля с. Світязь Шацького р-ну. У 2002 р. чорні лелеки гніздилися біля с. Ржищів Горохівського р-ну (В.В. Андрійчук). Одного птаха бачили біля с. Карасин та с. Замостя Маневицького р-ну 15.06.01 р. (Р.В. Бондар).

При аналізі цих даних можна виділити ще 25–28 передбачуваних місць гніздування. Таким чином на території Волинської області гніздиться не менше 49–52 пар чорних лелек. Майже така ж кількість була отримана під час обліку в 1990–1991 рр. (45 пар) [3], тому про істотне збільшення чисельності говорити не можна. Хоча в деяких районах чисельність збільшилася, наприклад, удвічі в Маневицькому. Але ми вважаємо,

що отримана нами кількість чорних лелек в області значно занижена, бо з багатьох районів зовсім немає даних.

Весняна міграція чорних лелек у Волинській обл. відбувається в такі терміни: 12.04.91 р. – 1 птах біля м. Ковель, там же 06.04.92 р. – 2 птахи (А.П. Сулік); 26-27.03.92 р. – 2 ос. біля с. Дроздні Ковельського р-ну (В.О. Тимогба); 21.03.93 р. – 1 ос. біля с. Датинь Ратнівського р-ну (В.І. Шкаран); 28.03.02 р. – 1 птах та 04.04.03 р. – 6 птахів біля с. Вільхівка Горохівського р-ну (В.В. Андрійчук); початок квітня 2008 р. – ур. “Панський ліс” біля с. Заболоття Володимир-Волинського р-ну (О.Л. Курило); 15.04.08 р. – перша зустріч лелек біля с. Підріжжя Ковельського р-ну (юннати Підрізької ЗОШ); 06.04.08 р. – 1 птах біля с. Троянівка Маневицького р-ну (С.С. Козлик); 24.03.08 р. – перша зустріч біля с. Бережниця цього ж р-ну (А.О. Скулінець); 18.04.08 р. – 1 ос. в ур. “Котове” Буцинського лісництва Старовижівського р-ну (Л.В. Чапко).

Початок висиджування в Підрізькому л-ві Ковельського р-ну зафіксований 05.05.08 р. (юннати Підрізької ЗОШ), а в Бережницькому л-ві Маневицького лісгоспу – в кінці квітня (А.О. Скулінець).

Осіньна міграція: 20.10.91 р. – 3 ос. на прольоті біля с. Датинь Ратнівського р-ну (В.І. Шкаран); 6-12.08.99 р. – місцеві переміщення в Старовижівському р-ні (Зарубич); 28.08.01 р. та 18.10.02 р. – по 8 чорних лелек на ставку біля с. Вільхівка Горохівського р-ну, вперше їх тут спостерігали в 1997 р. (В.В. Андрійчук); 21.08.05 р. – 6 лелек летіли на південь біля с. Дольськ Любешівського р-ну (Т.С. Комзюк); 30.08.08 р. – остання зустріч лелек біля с. Підріжжя Ковельського р-ну (юннати Підрізької ЗОШ); кінець вересня 2008 р. – р. Вижівка біля с. Галина Воля Старовижівського р-ну (Г.А. Москалюк).

Про те, що дійсно відбувається зростання чисельності чорного лелеки в Західному Поліссі, свідчить той факт, що отримані нами результати більші або дорівнюють результатам, отриманим під час обліку в 1990–1991 рр. Хоча під час останнього було розіслано удвічі більше анкет і залучена преса [3]. Також у нашій анкеті було поставлене запитання: “За Вашими спостереженнями, як і наскільки змінилася кількість чорних лелек у Вашій місцевості за останні роки?”. 53,3% опитуваних відповіли, що кількість збільшилась, 33,3% – зменшилась, 13,4% – не змінилась. Головним фактором такого зростання є звикання даного виду до змінених людиною умов середовища. Про це пишуть багато авторів [2–5, 9]. Це підтверджують і наші дослідження, коли птахів неодноразово бачили на годуванні на с/г ланах, водоймах поблизу людського житла і навіть на самому будинку. А ще лелеки дедалі частіше не залишають гнізда, якщо недалеко від них у зимовий період провели рубку лісу.

Під час польових досліджень і з анкетних даних вивчено деякі аспекти гніздової біології чорного лелеки в даному регіоні. Гнізда розміщуються на 5 видах дерев. З 50 на дубові розміщено 24 (48%), сосні – 13 (26%), вільсі – 10 (20%), осиці – 2 (4%), ялині – 1 (2%). Висота розміщення гнізд від 4 до 20 м, середня – $11,5 \pm 3,9$ м (n=54). У 22,2% гніздо розташоване у листяному лісі, теж у 22,2% – в хвойному, у 55,6% - в мішаному (n=45). Гнізда використовуються до 20 років, із них 33,3% лелеки використовують вже більше 10 років (n=57). Лелеки здобувають їжу на річках, ставках, озерах, болотах, меліоративних каналах, луках, с/г ланах, випасах для худоби, сінокосах тощо. Відстань до водойм від 5 м до 7 км, із них 65% – до 1 км (n=57). Кількість пташенят у виводку від 2 до 5, середній розмір виводка – $3,35 \pm 0,73$ пташеняти (n=20). По 2 пташенят було у 10% виводків, по 3 – у 50%, по 4 – у 35%, по 5 – 5%.

Весняна міграція відбувається з 21 березня по 20 квітня, але основна частина птахів прилітає на початку квітня. Осіння міграція – з 6 серпня по 27 жовтня, основна час-

Місцезнаходження гнізд чорних лелек у Волинській обл. в 2008 р. (анкетні дані)

№	Місцезнаходження гнізда	Вид дерева	Висота розміщення, м	Спостерігач
Володимир-Волинський р-н				
1	Біля с. Свійчів			С.В. Королевич
2	Біля с. Жовтневе			Р.І. Сьомка
3	Стенжаричівське л-во, ур. "Панський ліс", біля с. Селиськи	сосна	8	О.Л. Курило
4	Стенжаричівське л-во, ур. "Панський ліс", біля с. Заболоття	дуб	10	О.Л. Курило
5	Стенжаричівське л-во, ур. "Панський ліс", біля с. Писарева Воля	дуб	10	О.Л. Курило
Ківерцівський р-н				
6	Цуманське л-во, кв. 28		12	В.О. Арендарчук
Ковельський р-н				
7	Підрізьке л-во, біля с. Піддріжжя	сосна	10	
8	Підрізьке л-во, біля с. Озерне		8	
9	Підрізьке л-во, біля с. Рудка-Миринська		7	
Маневецький р-н				
10	Городоцький лісгосп (ГорЛ), Ново-Рудське л-во, кв. 44	сосна	10	А.В. Горайчук
11	ГорЛ, Троянівське л-во, кв. 37	ялина	15	С.С. Козлик
12	ГорЛ, Троянівське л-во, кв. 24	сосна	15	С.С. Козлик
13	ГорЛ, Бережницьке л-во, кв. 22	вільха	17	А.О. Скулінець
14	Маневецький лісгосп (МанЛ), Куликовицьке л-во, між кв. 1;2;6 вид. 7;10;17	сосна	10	Р.І. Зарубич
15	МанЛ, Серхівське л-во, кв. 26 вид. 15	вільха	11	В.В. Снітко
16	МанЛ, Серхівське л-во, між кв. 38;39;42 вид. 17;14;5	сосна	10	В.В. Снітко
17	МанЛ, Розничівське л-во, кв. 35 вид. 17	вільха	10	Ю.О. Наглюк
18	МанЛ, Розничівське л-во, кв. 5 вид. 18	сосна	11	Ю.О. Наглюк
19	МанЛ, Куклинське л-во, між кв. 36; 37 вид. 20;11	осика	11	Р.Ю. Навроцький
20	МанЛ, Куклинське л-во, кв. 8 вид. 11	вільха	11	Р.Ю. Навроцький
21	МанЛ, Куклинське л-во, між кв. 13;14 вид. 10;24	вільха	12	Р.Ю. Навроцький
22	МанЛ, Куклинське л-во, кв. 8 вид. 12	вільха	11	Р.Ю. Навроцький
23	МанЛ, Куклинське л-во, між кв. 22;18 вид. 2;7	вільха	10	Р.Ю. Навроцький
Старовижівський р-н				
24	Біля с. Галина Воля	дуб	20	Г.А. Москалюк

тина з них відлітає зі середини серпня до середини вересня. Мігрують навесні зазвичай поодиночі, хоча можуть і зграями (до 40 ос.), а восени – переважно зграями (від 3 до 100 ос.). Насиджування починається у кінці квітня – на початку травня.

1. Головач О. Ф., Грищенко В. Н., Серебряков В. В. Современная численность, распространение и миграции черного аиста на Украине // Аисты: Распространение, экология, охрана. Минск: Наука і тэхніка, 1990. С. 191–203.
2. Горбань И. М. Изученность и попытки оценок численности черного аиста на Украине // Аисты: Распространение, экология, охрана. Минск: Наука і тэхніка, 1992. С. 186–194.
3. Грищенко В. М., Головач О. Ф., Серебряков В. В. та ін. Підсумки проведення "Року чорного лелеки" в Україні // Чорний лелека в Україні. Чернівці, 1992. С. 1–16.
4. Грищенко В. Н. Динамика численности и ареала черного аиста в Европе // Беркут. 1994. Т.3 (2). С. 91–95.

5. Дзюбенко Н. В., Бокотей А. А., Журавчак Р. О. Чорний лелека *Ciconia nigra* (L.) в Рівненській області // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю Рівнен. прир. зап. (м. Сарни, 11–13 червня 2009 р.). Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2009. С. 402–405.
6. Жила С. Н. Распространение черного аиста на Украине // Аисты: Распространение, экология, охрана. Минск: Наука і тэхніка, 1992. С. 194–197.
7. Рідкісні та зникаючі види тварин Житомирщини: Навчальний посібник / А.П. Стадниченко та ін. Житомир: Волинь, 2003. 176 с.
8. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.
9. Шкаран В. И. Распространение и некоторые особенности экологии черного аиста на севере и северо-востоке Волынской области // Аисты: Распространение, экология, охрана. Минск: Наука і тэхніка, 1992. С. 204–206.
10. Штыркало Я. Е. Определение численности черного аиста в Предкарпатье путем анкетирования // Аисты: Распространение, экология, охрана. Минск: Наука і тэхніка, 1992. С. 207–208.

BLACK STORK *CICONIA NIGRA* L. STATUS IN WEST POLISSYA

O. Panchuk, V. Serebryakov

Taras Shevchenko National University in Kiev
64, Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: ciconia@ukr.net

86 nests and 30–33 presumptive breeding places of Black Stork *Ciconia nigra* L. of West Polissya are recorded in Zhitomyr, Rivne and Volyn regions. Data were gathered in the area of investigations by authors. Some data were got also by the census of Black Stork on the whole territory of Ukraine in 2008–2009. The census was carried out with the questionnaires and was organized by Taras Shevchenko National University in Kiev. Some aspects of species' nest biology and migration terms in the region were investigated.

Key words: black stork, numbers, nest biology, migration, West Polissya.

ЧЁРНЫЙ АИСТ *CICONIA NIGRA* L. В ЗАПАДНОМ ПОЛЕСЬЕ

А. Панчук, В. Серебряков

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Владимирская, 64, Киев 01601, Украина
e-mail: ciconia@ukr.net

Зарегистрированы 86 гнёзд и 30–33 предполагаемые места гнездования чёрных аистов *Ciconia nigra* L. в Западном Полесье: Житомирской, Ровенской и Волынской областях. Данные были собраны авторами во время собственных полевых исследований. Также данные были получены во время проведения в 2008–2009 гг. всеукраинского учёта чёрного аиста. Учёт проведён методом анкетирования и организован кафедрой зоологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Исследованы некоторые аспекты гнездовой биологии и сроки миграций вида в данном регионе.

Ключевые слова: чёрный аист, численность, гнездовая биология, миграция, Западное Полесье.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.10

Прийнята до друку 29.09.10